

pect de la pensée musulmane moderne: le Renouveau du Mu'tazilisme", *MIDEO*, IV (1957), s. 141-201; Detlev Khâlid, "Some Aspects of Neo-Mu'tazilism", *IS*, V/4 (1969), s. 319-347; H. Ben-Shammai, "A Note on Some Karaite Copies of Mu'tazilite Writings", *BSOAS*, XXXVII (1974), s. 295-304; M. Talbi, "Du nouveau sur i'tizal en Ifriqiya au III/IXe siècle", *Revue tunisienne de sciences sociales*, XII/40-43, Tunus 1975, s. 45-85; Muhammed el-Ukaylî, "el-Mu'tezile ve şîlâ-tühüm bi-mihneti halki'l-Kur'an", *Dirâsât târihiyye*, XIII/41-42, Dimaşk 1992, s. 106-133; J. van Ess, "Islam Kelâmının Başlangıcı" (trc. Şaban Ali Düzgün), *A'İFD*, XLI (2000), s. 412-413; a.mlf., "Mu'tazilâh", *ER*, X, 220-229; T. H. Weir, "Muhammadanism", *ERE*, VIII, 899-900; H. S. Nyberg, "Mütezile", *İA*, VIII, 756-764; İrfan Abdülhamid, "Eş'arî, Ebû'l-Hasan", *DİA*, XI, 447.

İLYAS ÇELEBİ

MUTÎ' - LİLLÂH

(المطيع لله)

Ebû'l-Kâsım el-Mutî' - Lillâh el-Fazl
b. Ca'fer el-Muktedir - Billâh el-Abbâsî
(ö. 364/974)

Abbâsî halifesi
(946-974).

301'de (913-14) doğdu. Babası Halife Muktedir - Billâh, annesi Slav asıllı bir câriyedir. Çevresinde meydana gelen hilâfet çekişmeleri yüzünden evini terk ederek bir süre gizlilik içinde yaşadı. Büveyhîler'in Bağdat'a hâkim olması (11 Cemâziyelevvel 334 / 19 Aralık 945) ona hilâfet yolunu açtı. Büveyhî Emîri Muizzüddeve, önce Müstekfi - Billâh'a biat ettiyse de bir ay kadar sonra çeşitli suçlamalarla onu tahttan indirip gözlerini mil çektirdi ve yerine Mutî' - Lillâh lakabıyla Ebû'l-Kâsım Fazl'ı geçirdi (22 Cemâziyelâhir 334 / 29 Ocak 946). Hilâfeti elde etmek amacıyla 349'da (960) Müktefi - Billâh'ın oğlu İsmâ Azerbaycan'da ve 357'de (968) Müstekfi - Billâh'ın oğlu Muhammed Irak'ta ortaya çıktılarsa da başarılı olmadılar.

358'de (969) Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmesi üzerine Abbâsî hilâfeti için büyük bir tehlike baş gösterdi. Mutî' - Lillâh onların Bağdat'a ve Suriye'ye yayılmasını engellemek için Büveyhîler, Hamdânîler ve Karmatîler'le iş birliği yaptı. Bu ittifak bir ölçüde başarılı oldu; Büveyhîler ve Hamdânîler'in de yardımıyla Karmatîler, 363 (973-74) yılına kadar Fâtımîler'in Suriye'ye ilerlemesini önlediler ve bu bölgede Mutî' - Lillâh adına hutbe okuttular. Onun döneminde Bizanslılar'la mücadele âdeta Halep Hamdânîleri'ne bırakıldı. Bizanslılar'ın saldırı, yağma ve katliamları İslâm dünyasında büyük tepkilere yol açtığı gibi Mutî'in

konumunu da olumsuz yönde etkiliyordu. Özellikle 361'de (971-72) Urfa'nın ele geçirilmesinden sonra Nusaybin ve Diyarbekir'in tahrip edilerek katliamlarda bulunması Mutî' çok zor duruma düşürdü. Katliamlardan kurtulabilen insanlar Bağdat'a gelerek tedbir alınmasını istediler; fakat halifenin ne askerî ne de malî gücü vardı. Bununla birlikte Büveyhî Emîri Bahtiyâr ondan Bizanslılar'a karşı kullanılmak üzere 400.000 dirhem almayı başardı.

Bahtiyâr, Türk asıllı başkumandanı Sebük Tegin'i bertaraf etmek istediğinde Ahvaz'daki Türk kumandanı Bah Tegin ile Türkler'in diğer ileri gelenlerini tutuklatıp mallarına el koydu. Sebük Tegin buna karşılık 9 Zilkade 363'te (1 Ağustos 974) Bağdat'ta iktidarı ele geçirdi ve Bahtiyâr'ın kardeşleri Ebû İshak ile Ebû Tâhir'i anneleriyle birlikte tutuklattı. Mutî' - Lillâh olaylara karışmak istemediğinden Bağdat'tan ayrılmak için hazırlıklara başladı; fakat Sebük Tegin tarafından engellendi ve sarayında göz altına alındı. Esasen o sırada üç yıl önce yakalandığı kısmî felçle mücadele eden, konuşma ve hareketlerini ağırlaşan bu hastalığını gizlemeye çalışıyordu. Bundan dolayı Sebük Tegin'in isteğine uyarak hilâfeti Tâi' - Lillâh lakabını alan oğlu Ebû Bekir Abdülkerim'e bıraktı (13 Zilkade 363/5 Ağustos 974). Sebük Tegin ve Türk askerleri, Bahtiyâr ile savaşmak için Vâsıt'a doğru harekete geçtiklerinde Mutî' - Lillâh da yeni halifeyle beraber orduya katıldı; fakat Deyrülakûl'a gelindiğinde vefat etti (22 Muharrem 364/12 Ekim 974). Cenazesi Bağdat'a götürülerek Rusâfe'de babası Muktedir - Billâh'ın türbesine gömüldü.

Mutî'-Lillâh, Abbâsî Devleti'nin iyice zayıfladığı, emîrülümerâlık devrinden (935-945) sonra Şii Büveyhîler'in Irak'ta ve Bağdat'ta henüz iktidara geldikleri bir zamanda hilâfete getirilmişti. Bundan dolayı onun uzun dönemi, Abbâsî Devleti'nin güçsüzlüğünü ve çaresizliğini açık biçimde ortaya koyan gelişmelere ve hilâfetin bir siyasî iktidarın gölgesinde devam edebilmesinin şekil ve şartlarını gösteren değişikliklere şahit olmuştur. Mutî' devrinde hilâfet etkinliğini büyük ölçüde yitirmişti. Maaş alan bir kimse durumuna düşürülen halifeye günlük 2000 dirhem ücretle yıllık 200.000 dinar gelir getiren araziler tahsis edilmiş ve kendisine sadece yargıya, cami, mescid gibi dinî kurumlara ve Abbâsî soyundan gelenlerin adli işlerine bakan Abbâsî nakibliği bırakılmıştı; bu sınırlı tasarruf alanına da zaman zaman müdahale ediliyordu. Bağdat'a hâkim olmasından itibaren

uzunca bir süre yargı kurumuna dokunmayan Muizzüddeve, 350'de (961) malî problemlerle karşılaşınca kâdilkudâtlık makamını yıllık 200.000 dirhem karşılığında iltizama verdi; buna karşılık Mutî' - Lillâh tayin menşurunu imzalamayarak tepkisini açıkça gösterdi. Ayrıca daha önce bir örneği görülmeyen bu uygulama hem Sün-nî hem Şii'ler tarafından şiddetle eleştirildi, fakat karar 352 (963) yılına kadar yürürlükte tutuldu. Abbâsî halifesinin devlet başkanı sıfatıyla sahip bulunduğu nazarı üstünlüğü ifade eden bazı sembolik imtiyazlara Büveyhî emirlerinin ortak olmasının ilk örnekleri de bu dönemde ortaya çıktı; Muizzüddeve ve İzzüddeve saraylarının kapısında günde üç vakit nevbet çaldırmaya başladılar. Büveyhî emirleri, Mutî'in zamanında Abbâsî hilâfetinin İslâm dünyasındaki hukukî-mânevî otoritesini her fırsatta kendi hânedanları yararına kullanmaya çalıştılar. Bundan dolayı halife, mahallî hükümdarları onların istekleri doğrultusunda tayin menşurunda ve şeref unvanı vermek zorunda kaldı. Büveyhîler'in diğer devletlerle olan ilişkileri de Mutî'in konumunu olumsuz etkiledi; nitekim Sâmânîler, 344 (955) yılına kadar onun yerine Müstekfi - Billâh adına hutbe okutmaya devam ettiler. Mutî' devrinde Şii'ler birtakım dinî-içtimâî faaliyetlerle kendilerini belli ettiler ve 352 (963) yılından itibaren âşûrâ matemiyile Gadîr-i Hum bayramını törenlerle kutladılar. Bu da Sün-nîler'le Şii'ler arasındaki gerilimi arttırdı ve Bağdat'ta bu iki grup arasında sürüp giden çatışmalara sebep oldu. Mutî' - Lillâh'ın Hacerü'l-vesd'i yerine koymaları için Karmatîler'e 30.000 dinar ödediği rivayet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 356-357, 361-362, 371, 372; İbn Miskeveyh, *Te-câribü'l-ümem*, II, 78, 84-85, 86-87, 107-108, 123-124, 157, 161, 162, 188-189, 249, 303, 304, 307, 308, 327, 328, 334, 344; Hilâl b. Mu-hassin es-Sâbi, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mihâil Avvâd), Bağdad 1383/1964, s. 136-137; Muham-med b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmilâtü Târi-hi't-Taberî* (Taberî, *Târih* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 353, 354-355, 378, 380, 389, 391, 392, 396, 397-398, 400, 403, 404, 410, 411, 419, 422, 425, 428, 429, 430, 432, 434; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 2, 15, 16, 19, 23, 33, 38, 53, 66, 79, 357; VIII, 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 449-451, 452, 486, 507, 512, 529-530, 536-537, 549-550, 584-585, 612, 618-620, 634-637, 645, 647; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 288-289; Zehe-bî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XV, 113-118; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 205 vd.; a.mlf., "The Relation of the Buwayhid Amirs with the 'Abbasid Caliphs", *JPHS*, II (1957), s. 228 vd.; a.mlf., "Admin-istration of Justice During the Buwayhid's Peri-od", *IC*, XXXIV (1960), s. 17-18; Ebû Said Hâmîd

MUTÎ' - LİLLÂH

Güneym, *el-'Alâkâtü'l-'Arabîyyetü's-siyâsiyye fi 'ahdi'l-Büveyhiyyîn*, Kahire 1971, s. 328-329, 333-334, 364; İbrâhîm Selmân el-Kürevî, *el-Büveyhiyyün ve'l-hilâfetü'l-'Abbâsiyye*, Küveyt 1402/1982, s. 181-187; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1995, s. 258, 263, 265, 269-270; Ahmet Güner, *Büveyhiler'in Şîu-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999, s. 21, 39, 49-51, 76, 82-83, 103, 106, 194-195, 247; K. V. Zetterstéen, "Mutî", *IA*, VIII, 764; a.mlf. – |C. E. Bosworth], "al-Mutî' Li'llâh", *EP* (İng.), VII, 799.

AHMET GÜNER

MUT'İM b. ADÎ

(المطعم بن عدى)

Ebû Vehb el-Mut'im b. Adî b. Nevfel b. Abdimenâf en-Nevfeli el-Kureşî (ö. 2/623)

**Hz. Peygamber'i
Tâif dönüşü himayesine alan
kabile reisi.**

524-533 yılları arasında Mekke'de doğdu. Kureş'in Benî Nevfel koluna mensuptur. Soyu Abdümenâf'ta Hz. Peygamber'in soyu ile birleştiği için onun amcasının oğullarından sayılır. Babasının ölümünden sonra liderliği üstlenen Mut'im kabilesinin ve hacıların su ihtiyacını karşılamak için bazı faaliyetlerde bulundu. Rivayete göre, Resûl-i Ekrem'in büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf'ın Mekke'de kazdırdığı Secl Kuyusu'nu satın alarak kabilesine tahsis etti. Daha sonra Abdümuttalib'in izniyle Zemzem Kuyusu'nun yakınında yaptırdığı havuzdan hacılara zemzem dağıtmaya başladı. Bu hizmetleriyle Mekke'nin ileri gelenleri arasına girdi ve Abdümuttalib'le birlikte, Kâbe'yi yıkma kararından vazgeçmesi için Ebrehe'nin yanına giden heyette yer aldı (Makrîzî, IV, 77).

Mut'im, Hz. Peygamber'in davetini engellemeye çalışan kabile reisleriyle birlik olmasına rağmen ona ve ashabına düşmanlıkta ileri gitmemiş, hatta sıkıntılı zamanlarında kendilerine yardım etmiştir. Mut'im'in müslümanların Ebû Tâlib mahallesinde kuşatılması esnasında onlara gizlice yiyecek gönderdiği bilinmektedir. Ayrıca birkaç arkadaşıyla beraber boykotun kaldırılması için çaba göstermiş ve sonunda boykotu kaldırma kararını açıklama ve Kâbe'nin içinde asılı boykot metnini kaldırma görevini üstlenmiştir. Bu sırada Câhiliye Arapları'nın kullandığı besmele (bi'smi-kellâhume) dışındaki bütün metnin ağaç kurtları tarafından yenilmesi olduğunu gördüğü rivayet edilir (İbn İshak, s. 147; İbn Sa'd, I, 163). Mut'im ayrıca Hâris b. Harb

b. Ümeyye ile birlikte, Akabe'de Hz. Peygamber'le gizli bir toplantı yaptıktan sonra Medine'ye dönerken müşriklerin yakalayıp Mekke'ye götürdükleri Hazrec reisi Sa'd b. Ubâde'yi kurtarmıştır (İbn Sa'd, I, 173).

Hz. Peygamber, hicretten önce davet maksadıyla gittiği Tâif'ten dönerken Hira mağarasına kadar gelmiş, ancak daha fazla ilerlemeyerek Mekke'ye girmek için müşrik liderlerinden birinin himayesini almayı uygun görmüştü. Resûl-i Ekrem'in haber gönderdiği üçüncü kişi olan Mut'im b. Adî onun himaye isteğini kabul etti ve yanına gidip kendisini Mescid-i Harâm'a getirdi; orada bulunan müşriklere onu himayesine aldığını duyurduktan sonra evine kadar götürdü. Hz. Peygamber'in o geceyi Mut'im'in evinde geçirdiği de rivayet edilir (Nûreddin el-Halebî, II, 62). Bu davranışının müslüman olduğu şeklinde yorumlanmasına tepki gösteren Mut'im bundan sonra da iman etmedi, hatta müşrik liderlerinin Dârünnedve'de Resûl-i Ekrem'i öldürme kararı aldıkları toplantıya katıldı (Makrîzî, IX, 196). Onun, Hz. Ebû Bekir'in kızı Aîşe'yi oğlu Cübeyr'e istediği ve bu sırada oğlunun bu evlilik dolayısıyla müslüman olmasından korktuğunu söylediği için Hz. Ebû Bekir'in kızını vermediği bilinmektedir (Müsned, VI, 210-211).

Mut'im b. Adî, Bedir Gazvesi'nden önce öldü (Safer 2 / Ağustos 623). Ölümü dolayısıyla bir yıl yas tutulduğuna dair rivayet (Ebû Nuaym el-İsfahânî, I, 279) Mekke halkının onu ne kadar sevdiğini göstermektedir. Onun ölümü Medine'deki müslümanları da üzmüştür. Nitekim şair Hasân b. Sâbit, boykotun kaldırılmasındaki gayretleri ve Hz. Peygamber'i himayesinden dolayı kendisi için bir mersiye söylemiştir (İbn Hişâm, II, 32). Resûl-i Ekrem de Mut'im'e karşı duyduğu minnettarlığı, Bedir esirlerinin serbest bırakılmasını sağlamak için Medine'ye gönderilen heyette yer alan oğlu Cübeyr'e söylediği şu sözlerle ifade etmiştir: "Eğer Mut'im yaşasaydı ve bu esirler hakkında benimle konuşacak olsaydı onların tamamını serbest bırakırdım" (Müsned, IV, 80; Buhârî, "Farzû'l-ħumus", 16). İsmi hatipler arasında zikredilen Mut'im b. Adî ensâb ilmi konusunda da uzmandı ve bu yetenek oğlu Cübeyr'de de vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 80; VI, 210-211; Buhârî, "Farzû'l-ħumus", 16; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 133-134, 142-147; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Kahire 1987, I, 170, 300-301; II,

28-29, 32-33; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 163-165, 173; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureys* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1982, s. 198, 200, 431; Fâkihî, *Ahbarü Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1986-87, II, 23; III, 218, 230; IV, 99-100, 108; Belâzürî, *Ensâb (Zekkâr)*, I, 173; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 138, 327, 341-343, 347-348; III, 162; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. M. Revvâs Kal'acî – Abdülber Abbas), Beyrut 1412/1991, I, 275-279; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *et-Tebyin fi ensâbi'l-Kureşiyün* (nşr. M. Nâyif ed-Düleymî), Beyrut 1408/1988, s. 64, 239-240, 371-372; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'* (nşr. M. Abdülhamîd en-Nümeysî), Beyrut 1420/1999, I, 44-46; IV, 77, 353; IX, 182, 196; Necmeddin İbn Fehd, *İthâfû'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-kurâ'* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Kahire 1404/1983, I, 32, 261, 283, 291-295, 313-314, 429-430; Nûreddin el-Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 43, 87, 92, 95, 463; II, 62, 137-138, 402, 451; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 118; II, 867.

MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞCI

MUTLAK

(المطلق)

**Kayıtlanmamış lafız anlamında
fıkıh usulü terimi.**

Kur'an ve hadis metinlerinin yorumu konusunda fıkıh usulünde geliştirilen terminoloji içinde önemli bir yere sahip olan **mutlak** ve **mukayyed** lafzın delâletinin vasıf, şart, zaman, mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çiftidir. Mutlak için "gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafız", mukayyet için de "gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız" şeklinde bir tanım verilebilir. Meselâ "adam, kitap, öğrenci" kelimeleri mutlak iken bunlara "imanlı adam, dürüst adamlar, kıymetli kitap, el yazması kitaplar, terbiyeli öğrenci, çalışkan öğrenciler" şeklinde bazı kayıtlar konduğunda mukayyet olur. Gerek mutlak gerekse mukayyet için yapılan bazı tanımlarda mahiyete delâlet etme unsuruna ağırlık verilir. Fahreddin er-Râzî bunu şöyle açıklar: "Her şeyin bir hakikati (mahiyeti) vardır, bu hakikatten farklı mâna taşıyan unsurlar ise ondan başka bir şeydir. Meselâ insana sadece insan olmasından dolayı insan denilmiştir. Her ne kadar insan mefhumu tek veya çok olmasından ayrı düşünülmezse de insanın tek veya çok olması ya da olmaması onun hakikatinden ayrı mefhumlardır. Dolayısıyla sadece mahiyet belirtmek üzere bir şeyin hakikatine delâlet eden ve bu hakikatin is-